

Rwanda: hulpeloos toekijken hoe de hel losbarst?

Het belang van ethiek in het omgaan met tragische dilemma's

E.M. Wortel*

Inleiding

Een voorstelling van dit toneelstuk (zie kader) werd eind januari 2005 ten behoeve van het Instituut Defensie Leergangen (IDL) en de Koninklijke Militaire Academie (KMA) opgevoerd. Centraal stonden de morele dilemma's van generaal Romeo Dallaire als commandant van de *United Nations Assistance Mission for Rwanda* (UNAMIR) tijdens de Rwandese burgeroorlog in 1994.

Hoewel minister Kamp in het aansluitende forumdebat aangaf dat er voldoende *lessons learned* zijn om militairen niet meer op dergelijke missies te sturen, is er een aantal morele dilemma's waarvan het in elk geval niet uit te sluiten is dat een commandant, maar eigenlijk elke militair, er tijdens een crisisbeheersingsoperatie mee te maken krijgt.

Dit artikel gaat in op de ethische dilemma's waar generaal Dallaire

Dat passieve gedrag is zo tegennatuurlijk. Toekijken hoe er mensen voor je ogen worden afgeslacht... met hakmessen in stukken gehakt... en dan gewoon toe blijven kijken. Dat is toch onbestaanbaar. Ja, voor mij dan. Op het moment dat generaal Dallaire wist dat het mis was had ie gewoon op een verschrikkelijke manier uit moeten halen. Hij had gewoon die hele club uit moeten roeien. Dat klinkt lomp en bot, maar het kon, het kon. Nou ja – of het mogelijk was? Je weet ook niet hoe erg het mis was bij die andere club.... je weet het niet... je weet het niet...

(fragment uit het toneelstuk 'Generaal D'¹)

voor stond in Rwanda. Hierbij staat de vraag centraal op basis van welke (ethische) argumenten hij tot zijn keuzes kwam. Bij de bespreking zal zoveel mogelijk worden geprobeerd interpretatie a posteriori te vermijden. In de eerste plaats zal ik een beeld schetsen van de situatie in Rwanda in 1994, waarbij ik specifiek inga op de ethische dilemma's van Dallaire. Vervolgens zal ik pogen duidelijk te maken waarom en vooral op welke wijze een ethische analyse deze problemen kan verhelderen. Hierbij zal ik de meer conventionele benadering van ethische dilemma's in de militaire praktijk aanvullen met de pragmatische methode.

Onder het pragmatisme zal de benadering worden verstaan die zich kenmerkt door de juistheid van een theorie of een wet enkel te aanvaarden als de bruikbaarheid uit haar toepassing in de praktijk blijkt.² Het is dus cruciaal om te beginnen met de vraag wat er zich precies afspeelde in Rwanda.

Generaal Romeo Dallaire
(Foto Verenigde Naties; collectie NIMH)

Rwanda

In slechts honderd dagen werden er in 1994 bijna een miljoen Rwandesen koelbloedig vermoord.³ Het was de grootste slachting sinds de Tweede Wereldoorlog. De Canadese generaal Dallaire werd in 1993 naar de regio gestuurd om als *force commander*

* De auteur is wetenschappelijk medewerker van het Bureau voor Ethiek en Krijgsmacht en doceert militaire ethiek op het Instituut Defensie Leergangen te Den Haag.

1 Door Toneelgroep Dakar.

2 Dewey J., *The Quest for Certainty* (1933), Capricorn Books, 1960.

3 Amnesty International *Rwanda, the enduring Legacy of the Genocide and War*. <http://web.amnesty.org/library/index/ENGAFR470082004?open&of=ENG-RWA>

Vluchtelingenkamp in Goma, augustus 1994 (Foto Mindef, D.V., R. van Bakel; collectie NIMH)

UNAMIR op de implementatie van het door beide partijen getekende Arusha-Akkoord toe te zien. Dallaire, die zelf zijn opleiding had genoten tijdens de Koude Oorlog, had weinig ervaring met *conflict resolution* en was, ook naar eigen zeggen, onvoldoende voorbereid op deze taak.⁴

Extremisme en haat

Het fundamentele probleem, de machtsstrijd tussen de Hutu's en Tutsi's, en de ontwikkeling van extremisme en haat is al veel eerder ontstaan. Hiervoor moeten we terug naar het moment waarop de Belgen besluiten de Tutsi-minderheid als meerwaardig te beschouwen en hen alle belangrijke po-

litieke posities toe te spelen. Iets wat onvermijdelijk spanningen tussen beide bevolkingsgroepen tot gevolg had.

Onder voormalig president Habyarimana's bewind na de onafhankelijkheid in 1962, nam de haat tegen de Tutsi's zienderogen toe. Deze haat werd versterkt in de jaren tachtig door de economische malaise en de grensgevechten tussen het Rwandese leger en guerrillagroepen van verdreven Tutsi's.

Vooral in Uganda hadden de Tutsi-vluchtelingen zich samen met oppositionele Hutu's voortvarend georganiseerd in het *Front Patriotique Rwandais* (FPR) onder leiding van Paul Kagame.

Niettemin poogden een aantal verzoeningsgezinde individuen uit beide partijen jarenlang een overeenkomst te bewerkstelligen, daarbij gesteund

door westerse diplomaten, de VN en diverse Afrikaanse staten.

Eind 1993 stemt Habyarimana ten slotte onder internationale druk in met een machtsdeling, waarvan de contouren worden vastgelegd in het vredesakkoord van Arusha. Dallaires bescheiden troepenmacht, samengesteld uit 2500 Belgische, Bengaalse en Ghanese blauwhelmen, stond voor de taak om de overgang in goede banen te leiden.

Massamoord in voorbereiding

Op 11 januari 1994 dicteert Dallaire als bevelhebber van de 2500 blauwhelmen een alarmerend telegram aan de VN-top in New York. De Canadese generaal heeft zojuist van zijn informant, een Rwandese topfunctionaris met de schuilnaam 'Jean-Pierre', vernomen dat het Hutu-regime een mas-

⁴ Dallaire, D.A. 'Command Experiences in Rwanda', in *The Human In Command, Exploring the Modern Military Experience* by McCann, C. (ed.) Kluwer Academic, 2000.

samoord voorbereid op de Tutsi-minderheid.

'Jean-Pierre' zelf wordt geacht daarin een hoofdrol te spelen. Hij moet toezien op de geheime wapenopslagplaatsen die op het beslissende ogenblik zullen worden geopend voor de Hutu-milities die het bloedige handwerk zullen verrichten: de *Interahamwe* ('Gezamenlijke aanvallers') en *Impuzamugambi* ('Zij die hetzelfde doel hebben').

'Jean-Pierre' is bereid om meer informatie te geven in ruil voor diplomatieke bescherming van zijn gezin. De VN reageren niet op dit verzoek.⁵ Nadat Dallaire de opslagplaatsen met eigen ogen heeft gezien, besluit hij ze op te rollen. Wel wil hij eerst zijn superieuren hiervan op de hoogte stellen. Al snel komt het bevel binnen dat het hem nadrukkelijk verboden wordt dit idee uit te voeren; het valt niet binnen het Hoofdstuk VI-mandaat.

Escalatie

Na 6 april escaleerde de situatie, nadat het vliegtuig met president Juvénal Habyarimana neergeschoten werd. Het is tot op de dag van vandaag onduidelijk wie precies de dader is en wat de redenen waren van deze aanval. Zeker is dat dit het moment was waarop de hel losbarstte.

Voorals Tutsi's maar ook gematigde Hutu's worden in koele bloede vermoord door extremistische Hutu's. Tegelijkertijd rukt het Tutsi-leger

onder leiding van de Kagame vanuit Uganda op. Deze gewijzigde situatie leverde een aantal grote operationele en morele vragen op voor UNAMIR.

De ethische dilemma's die ontstonden in de dagen na 6 april gingen om zelfbescherming versus het beschermen van anderen.

Ook moest er een keuze gemaakt worden tussen het beschermen van Europeanen of Rwandesen.

Een aantal Belgische VN-soldaten, onder leiding van kolonel Dewez, poogden de nieuwe premier, Agathe Uwilingiyimana, te beschermen terwijl zij een poging deed zich te verplaatsen naar een lokaal radiostation om daar een toespraak te houden. Terwijl de Belgen hiermee bezig waren, werden zij aangevallen en gaven zich uiteindelijk over aan het Rwandese leger. Zes uur later zijn tien van deze blauwhelmen vermoord.

Deze gebeurtenis had dramatische gevolgen. België besloot het gehele Belgische bataljon op 12 april te evacueren. De VN-top volgde door UNAMIR op 21 april vrijwel geheel terug te trekken. Daarmee was de boodschap van de westerse supermachten duidelijk:

*'Let the brutes exterminate themselves.'*⁶

Een typisch voorbeeld van wat wel genoemd wordt *moral disengagement*⁷; door het slachtoffer de schuld te geven zijn wij niet langer verantwoordelijk. Wij hebben ons best gedaan, zij zijn het die hebben gefaald.

'Rwanda is zwart...'

Dallaire vat de situatie, tijdens een toespraak aan de Butare Universiteit in Rwanda, als volgt samen:

De leiders van de wereld keken in die tijd alleen naar Joegoslavië; dat was immers een blanke kwes-

*tie. Rwanda is zwart, ligt in het midden van Afrika en heeft geen strategische waarde. Het enige wat je daar hebt, zei men tegen mij, zijn mensen en daar zijn er toch al te veel van.*⁸

Desondanks besloot Dallaire te blijven. Een keuze waarin zo'n 450 man, plus de troepenleverende landen, hem steunden. Hoewel er vóór 6 april al een tekort aan manschappen en munitie was, had Dallaire nu zeker te weinig middelen om de situatie onder controle te krijgen.

Ethische dilemma's

Had Dallaire de wapenopslagplaatsen toch op moeten rollen? Was de genocide daarmee te stoppen, of in elk geval minder heftig geweest? Er zijn evenveel argumenten om te zeggen dat Dallaire zijn bevelen op had moeten volgen als dat er argumenten zijn om te zeggen dat hij ze naast zich neer had moeten leggen.

Hij wist dat de wapenopslagplaatsen aanwezig waren, hij had ze zelfs met eigen ogen gezien. Er bestaat echter een verschil tussen emotioneel en ethisch verantwoord handelen. Wat had u gedaan?

Dallaire worstelt nog dagelijks met zijn geweten en met de vraag of hij zijn troepen niet in had moeten zetten om deze wapenopslagplaatsen op te rollen, om zo vele Tutsi's en gematigde Hutu's te beschermen.⁹

Ook in de dagen na zes april zijn niet alleen de *force commander* maar ook veel van zijn ondergeschikten in een ethische dilemma's beland waarin zij gedwongen waren een keuze te maken maar waarin het tegelijkertijd onmogelijk was om geen vuile handen te maken.

Centraal in de dilemma's van Dallaire stond de keuze tussen enerzijds een risico voor zichzelf en de veiligheid van zijn troepen en anderzijds het beschermen van ongewapende burgers. In het beschermen van ongewapende burgers diende bovendien een keuze

5 Mahoux en Verhofstadt *Parlementaire Commissie van Onderzoek Betreffende de Gebeurtenissen in Rwanda*, 6 december 1997, <http://www.senate.be/www/?MIval=/Registers/ViewReg.html&COLL=S&POS=1&PUID=16778222&TID=16778570&LANG=nl>

6 Ignatieff M., 'The seductiveness of Moral Disgust' in *The Warrior's Honor*, Vintage 1999, p. 96.

7 Baarda, Th.A.; van Iersel, A.H.M.; Verweij, D.E.M. (red.) *Praktijkboek Militaire Ethiek*, DAMON 2004, p. 80.

8 Generaal Dallaire in *Tegenlicht*, 10-04-2005

9 Dallaire, R. *Shake Hands with the Devil, the failure of humanity in Rwanda*, Random House Canada, 2003, p. 144-145.

gemaakt te worden tussen Rwandese burgers en Europeanen die in Kigali verbleven.

De politieke opinie van het Westen was dat slachtoffers aan eigen zijde niet acceptabel waren en dus dat 'force protection' belangrijker was dan 'mission accomplishment'.

Dit werd vooral duidelijk na de dood van de tien Belgische blauwhelmen,

wat de terugtrekking van troepen uit Rwanda aanzienlijk versnelde.

Wat is nu het nut van ethiek bij het bespreken van dergelijke dilemma's? Juist wanneer er niet zoiets bestaat als de objectief juiste keuze, hoe kan ethiek ons dan verder helpen? De kracht van ethiek is mijns inziens dat door een concreet probleem van verschillende kanten te belichten, men in staat is een evenwichtige beoordeling van de situatie te maken. Voor de krijgsmacht is dit extra belangrijk omdat onevenwichtige beoordelingen gemakkelijk kunnen leiden tot een ongecontroleerde escalatie van geweld.

Twee ethische theorieën

Een min of meer conventionele benadering bestaat eruit om vanuit een tweetal grote ethische theorieën een dilemma te benaderen. Veel handboeken toegepaste ethiek benaderen dilemma's dan ook vanuit enerzijds de gevolgethiek en anderzijds de plichtethiek.¹⁰

Gevolgethiek

De gevolgethiek is de stroming die het meest lijkt aan te spreken. Veruit de meeste mensen beginnen intuïtief de verschillende gevolgen van handelingen op te noemen wanneer zij voor een keuze staan. Dit is precies wat de gevolgethiek voorschrijft. De grondleggers van deze stroming vonden dat het je morele plicht is om te streven naar het meeste welzijn voor het grootste aantal.

Of een bepaalde handeling al dan niet acceptabel is wordt gemeten aan de hand van de positieve of negatieve consequenties die veroorzaakt worden. Vervolgens worden de gevolgen gewogen en wordt die handeling gekozen die het meeste welzijn oplevert.

Op grond van de gevolgethiek kan men echter zowel het wél als het níét ingrijpen legitimeren. Het argument om de wapenopslagplaatsen wél op te rollen zou zijn dat hiermee duizenden Rwandese levens gered konden worden. Het was helder dat deze wapens er niet lagen om niet gebruikt te worden. Voordat men gaat rekenen dient echter de vraag gesteld te worden naar wiens welzijn er wordt gekeken. Het veel gebruikte argument dat Dallaire niet in staat was een gevecht aan te gaan, vanwege een tekort aan munitie en mankracht, zou hier immers ook gebruikt kunnen worden om de keuze de wapenopslagplaatsen niet op te rollen te verantwoorden. Was Dallaire niet in de eerste plaats verantwoordelijk voor de veiligheid van zijn eigen troepen?

Vluchtelingen tonen hun identiteitspapieren aan Canadese en West-Afrikaanse UNAMIR-militairen bij de ingang van een vluchtelingenkamp in Ruhengri, Rwanda, 1994

(Foto National Defence Canada, J. Blouin; collectie NIMH)

¹⁰ Baarda, Th.A.; van Iersel, A.H.M.; Verweij, D.E.M. (red.) *Praktijkboek Militaire Ethiek*, DAMON 2004, Bijlage 5.

Dallaire stelt zelf dat wanneer hij de VN niet van te voren op de hoogte had gebracht van zijn plannen, hij strafrechtelijk verantwoordelijk geweest zou zijn wanneer er blauwhelmen om het leven waren gekomen.¹¹ Het is van belang op te merken dat een consequentistische redenering een ongemakkelijk gevoel kan achterlaten. Wanneer mensenlevens gereduceerd worden tot getallen zal dat immers voor velen van u intuïtief onethisch lijken.

Het principiële punt is of menselijk leed kan en mag worden gekwantificeerd. Eén van de beste voorbeelden hiervan is dat Dallaire in een telefoongesprek met een Amerikaanse officier gevraagd werd hoeveel Rwandesen er al vermoord waren. Toen Dallaire verbaasd vroeg waarom men dat wilde weten, werd hem verteld dat men aan het rekenen was:

één Amerikaans slachtoffer
zou zo ongeveer 85.000
Rwandese slachtoffers
waard zijn.¹²

Plichtethiek

Tegenover de gevolgethiek wordt vaak de zogenaamde plichtenleer gezet. Kort samengevat: aan de hand van universele, absolute, regels bepalen we ons gedrag. In de praktijk zou je hier aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens of de Conventies van Genève kunnen denken.

Volgens deze benadering is het je morele plicht datgene te doen wat in overeenstemming is met een in 'zichzelf geldend' principe, onafhankelijk van de gevolgen van een dergelijk besinsel.

Vanuit dit gezichtspunt mag je hoe dan ook niet toekijken hoe er mensen afgeslacht worden wanneer er middelen beschikbaar zijn om aan (een deel van) de wreedheden een eind te maken. Het probleem is dat dit absolutisme te streng kan zijn. Wat naar onze normen en waarden absoluut ontoelaatbaar is,

bijvoorbeeld het afranselen van je eigen vrouw, kan in een andere cultuur wel acceptabel zijn. Je kunt jezelf afvragen waar de grens ligt.

Probleem: eenzijdig perspectief

De problemen bij beide redeneerwijzen zijn evident. Vooral het abstracte karakter van beide theorieën is problematisch. Vanuit algemene, abstracte, regels wordt een situatie beoordeeld. In plaats van de specifieke situatie nader te bekijken en naar alternatieve oplossingen te zoeken, dwingen deze benaderingen je tot het maken van een keuze, vaak op basis van te weinig informatie.

Beide benaderingen leveren bovendien slechts een partieel inzicht, ze gebruiken immers slechts één abstract perspectief. Hoewel het dus om moreel relevante argumenten gaat, verdient het toch de voorkeur verschillende benaderingen elkaar aan te laten vullen.

Pragmatisme

John Dewey, één van de grondleggers van het pragmatisme, stelt dat we morele waarden moeten toepassen in de praktijk. Als we dat niet doen blijft er een onderscheid bestaan tussen twee soorten waarden. Enerzijds de zogenaamde universele waarden, die eerder kenbaar zijn door het verstand en anderzijds de meer menselijke waarden, die gerelateerd zijn aan bepaalde concrete ervaringen.

Net als in de natuurwetenschappen moeten we volgens Dewey ethische theorieën toepassen in de praktijk. Als we dat niet doen hebben we aan de ene kant een theorie die zonder naar de praktijk te kijken de objectiviteit van onze waardeoordelen pogt te handhaven, en aan de andere kant een theorie waarin waarden gereduceerd worden tot meningen en dus tot puur subjectivisme.¹³

Het grote verschil met de gevolg- en plichtethiek is dat het pragmatisme niet begint met een bepaalde theorie

maar juist de situatie zelf als uitgangspunt neemt. Bij het bespreken van de ethische dilemma's van Dallaire gaat het dus om Rwanda in 1994. Pragmatisten stellen dat het weinig zin heeft om ethische dilemma's in hun isolement te bekijken,

het gaat uiteindelijk altijd
om de context,

de specifieke situatie en de mogelijke alternatieve handelwijzen.

Onjuiste informatie

Eén van de belangrijkste problemen in de specifieke situatie van Rwanda was dat Dallaire van meet af aan niet over de juiste informatie beschikte over de aard van het conflict en daardoor steeds achter de feiten aan bleef lopen. Hoewel er al verschillende (CIA-)rapporten gepubliceerd waren over de explosieve situatie in Rwanda, had UNAMIR weinig inzicht in de intenties, ambities en doelen van de verschillende partijen.

Ook bredere politieke, culturele en taalkundige kennis ontbrak. Daarbij was er geen sprake van dat UNAMIR zelf een effectieve militaire macht was, er waren veel te weinig middelen. Er was onvoldoende administratieve en logistieke ondersteuning van de missie, de manschappen waren onvoldoende bewapend en waren onvoldoende getraind. Dallaire stelt bovendien dat het budget minstens met zo'n 100 miljoen dollar verhoogd had moeten worden.¹⁴

Onhelder mandaat

Een ander belangrijk aspect was dat het mandaat niet krachtig genoeg was.

11 Dallaire, R. In de documentaire van *Netwerk*, uitgezonden op 25-02-2004.

12 Power, S. in *A problem from Hell*, Basic Books 2002, p. 381.

13 Dewey J., *The Quest for Certainty* (1933), Capricorn Books, 1960.

14 Dallaire, D.A. 'Command Experiences in Rwanda', in *The Human In Command, Exploring the Modern Military Experience* door McCann, C. (ed.) Kluwer Academic, 2000.

Het betrof een klassiek Hoofdstuk VI-mandaat, uitgaande van een vredes-situatie met vrijwel geen mogelijkheden voor robuust optreden. Daarbij was het mandaat niet helder geformuleerd. Zo staat er dat men bijdraagt aan de veiligheid in Kigali maar wat er precies onder veiligheid verstaan moet worden blijft volledig onduidelijk.

De Onderzoekscommissie Rwanda is bovendien van mening dat de *Rules of Engagement* (ROE) moeilijk operationeel toepasbaar zijn; alles hangt af van de interpretatie die men aan de term 'zelfverdediging' geeft.¹⁵

Op het moment dat Dallaire van zijn informant hoorde dat er geheime wapenopslagplaatsen in Kigali waren, was er toen voor hem sprake van een ethisch dilemma? In feite niet, hij had immers al besloten deze op te rollen, ondanks de bezwaren dat UNAMIR onvoldoende mankracht had wanneer het tot een confrontatie zou komen.

Pas toen het bevel binnenkwam dat het hem nadrukkelijk verboden werd om deze actie uit te voeren besloot Dallaire de actie af te blazen. In eerste instantie was het dus voor Dallaire blijkbaar geen dilemma, pas toen hij het bevel ontving ontstond voor hem een ethisch dilemma.

Richtlijnen

Op dergelijke beslissende momenten, waarin er enorm veel op het spel staat, stelt de ethicus Badaracco,¹⁶ zich basierend op Dewey, dat er drie aspecten zijn die behulpzaam zijn in het nadenken over dergelijke keuzes. Hij stelt ten eerste dat deze momenten onthullend zijn, ze dwingen je om aan te geven welke normen de hoogste prioriteit hebben. Ten tweede toetsen ze of je werkelijk voor de waarden staat waarvoor je zegt te staan. Ten derde vormen ze je tot een bepaald persoon, het geheel van keuzes die je maakt vormt je karakter.

In het omgaan met tragische dilemma's kan het enorm helpen wanneer je je bewust bent van deze drie aspecten en er van tevoren over na hebt gedacht.

Dat Dallaire de keuze maakte om het bevel van de VN-top op te volgen, met het argument dat hij anders strafrechtelijk verantwoordelijk zou zijn, is onthullend. Hij gaf aan welke norm voor hem de hoogste prioriteit had. Vanzelfsprekend is dit ook een moment waarop er getoetst wordt: stond Dallaire daadwerkelijk voor de waarde waar hij zijn eerdere keuze de wapenopslagplaatsen op te rollen op baseerde?

Bovendien vormen beslissingen je onmiskenbaar tot een bepaald persoon. Een keuze waarin je geen voldoening kan vinden, je vuile handen maakt, zal je dwars gaan zitten. Hoewel deze richtlijnen helpen bij het nadenken over je eigen handelen, is het belangrijk om te benadrukken dat het bij tragische dilemma's¹⁷ onmogelijk is om géén vuile handen te maken. Je staat bij een tragisch dilemma voor de keuze tussen twee plichten, waarbij elke keuze altijd een gevoel van tekortkoming ten opzichte van de andere plicht achterlaat. Het is onmogelijk om dit tekort te compenseren.

Diplomatieke oplossing

Interessant is dat Dallaire besloot om na de aanslag op de president op dezelfde wijze te blijven handelen als vóór 6 april. De VN bleef geloven in een diplomatieke oplossing. Op het moment dat de tien Belgische blauwhelmen vermoord werden, onderhandelde Dallaire op 200 meter afstand met de Hutu-kolonel Bagasora. De motieven van beide partijen waren blijkbaar nog steeds niet helder voor UNAMIR. Het gebrek aan inzicht in historisch en culturele achtergronden

lijkt hier een belangrijke rol te spelen.¹⁸

Hadden de tien Belgische blauwhelmen gered kunnen worden? Achteraf stelt Dallaire¹⁹ dat een reddingsactie gelijk stond aan zelfmoord. Iets waarmee de Belgische kolonel Dewez het op principiële gronden oneens was. Als hij zich gerealiseerd had dat zijn mannen door een waanzinnige massa afgeslacht werden, zou hij ook zonder autorisatie een reddingsactie opgezet hebben.²⁰

Belangrijk is dat Dewez dit zegt op het moment dat hij al op de hoogte is van het lot van de tien Belgen. Interessant is wel dat hij komt met een argument op basis van de plichtethiek. Dewez verliest daarbij de context uit het oog. Dallaire moest het doen met wat hij redelijkerwijs in kon schatten; zeer belangrijk was immers het munitietekort. Toch kun je wel een aantal vragen stellen bij de houding van Dallaire. Bijvoorbeeld waarom hij tijdens de vergadering met Bagasora niet over de blauwhelmen sprak. En waarom hij geen verkenners uitzond.

Reddingsactie?

Dallaire beroept zich erop dat UNAMIR zich tijdens een confrontatie nooit lang staande zou kunnen houden; er wordt gesproken van hoogstens anderhalf uur. Kon Dallaire in deze situatie niet anders dan vuile handen maken? Naar aanleiding van de dood van de tien blauwhelmen stelt de onderzoekster Astri Suhrke²¹, op basis van de conclusies van onderzoekscommissie Mahoux en Verhofstad²²,

15 Mahoux en Verhofstad *Parlementaire Commissie van Onderzoek Betreffende de Gebeurtenissen in Rwanda*, 6 december 1997. <http://www.senate.be>.

16 Badaracco, J.L. *Onmogelijke Keuzes, managers en morele dilemma's*, Schouten en Nelissen, 1998, p. 62.

17 Winston, K. 'Necessity and Choice in Political Ethics: Varieties of Dirty Hands', in: Wueste (Ed.) *Professional Ethics and Social Responsibility*, 1994, Lanham, MD, Rowman and Littlefield.

18 Dallaire, R. *Shake Hands with the Devil, the failure of humanity in Rwanda*, Random House Canada 2003, p. 238.

19 Idem, p. 236.

20 Suhrke, A. 'Dilemmas of Protection: The Log of the Kigali Battalion', *International Peacekeeping*, Vol. 5, no 2 1998, p. 9.

21 idem.

22 Mahoux en Verhofstad *Parlementaire Commissie van Onderzoek Betreffende de Gebeurtenissen in Rwanda*, 6 december 1997, <http://www.senate.be/www/?MIval=/Registers/ViewReg.html&COLL=S&POS=1&PUID=16778222&TID=16778570&LANG=nl>

dat er in elk geval voldoende tijd was geweest om een reddingsactie uit te voeren.

Dallaire was bovendien op de hoogte van de plaats van het misdrijf. Dallaire moest het doen met wat hij op dat moment wist. In het boek dat Dallaire schreef over zijn ervaringen, *Shake Hands with the Devil*, geeft hij aan nooit serieus een reddingsactie overwogen te hebben.

Opmerkelijk is dat ondanks het feit dat UNAMIR zich steeds netjes leek te houden aan het mandaat, zij zich niettemin na 6 april eenzijdig richtte op het evacueren van buitenlanders, ambassadepersoneel en zakenlui. Iets wat volgens het mandaat niet vanzelfsprekend is.²³ Daar staat immers dat UNAMIR ook op moet treden tegen misdaden tegen de menselijkheid.²⁴ Dallaire stelt bovendien in de conceptversie van de ROE dat iedereen onder VN-protectie moet worden beschermd tegen gewapende personen.

Een tragisch voorbeeld is de situatie die ontstond op de *L'Ecole Technique Officiële*. Een aantal licht bewapende Belgische soldaten beschermden hier 2000 Rwandesen, voornamelijk vrouwen en kinderen. Zonder zelf direct gevaar te lopen wisten de blauwhelmen door de zogenaamde *force of protection* de gewapende Hutu's buiten de deur te houden.

Op 11 april werden de Belgen echter bevolen naar de luchthaven te vertrekken om te assisteren bij de evacuatie van Europese burgers. Vrijwel niemand van de 2000 Rwandesen overleefde de slachtpartij, die onmiddellijk begon nadat de blauwhelmen vertrokken waren.

Verkeerde inschatting van de situatie

Dallaire bleef na het uitbreken van de genocide bezig de verschillende partijen tot een staakt-het-vuren te bewegen. Het mislukken hiervan wijt Dal-

laire aan zijn onervarenheid enerzijds en het gebrek van macht aan de zijde van UNAMIR anderzijds.

Mijns inziens is de totaal verkeerde inschatting van de situatie en het gebrek aan kennis over de intenties van de vooraanstaande politici minstens

zo belangrijk. Juist daardoor bleef UNAMIR steeds achter de feiten aanlopen.

Deugdethiek

Het pragmatisme en vooral de nadruk op de context, het toepassen en onderzoeken van de betekenis van bepaalde

²³ idem.

²⁴ idem.

Rwanda, Kigali, Nyamata, 2003
Twee zakken met botten en schedels
staan tegen de muur van kerkje in
Nyamata, waar in 1994 tijdens
de genocide volgens de regering
5000 mensen zijn vermoord.
Negen jaar heeft men het kerkje
en overblijfselen van slachtoffers
ongemoeid gelaten, en was het
een herdenkingsplaats.
In 2003 is men om onbekende
redenen begonnen met het opruimen
van de botten en schedels
 (Foto: S. Torfinn/Hollandse Hoogte)

bij wat ook wel de deugdethiek genoemd wordt. Hier gaat het om het ontwikkelen van een goed karakter: op den duur leren we steeds beter om op grond van redenen in plaats van impulsen en emoties te handelen, en raakt ons leven hierdoor sterker doordrongen van hetgeen we belangrijk en waardevol achten.

Als we bij wat waardevol *zou moeten zijn* aan de meest basale mensenrechten denken, zou men daaruit de conclusie kunnen trekken dat risicoloze crisisbeheersingsoperaties een morele contradictie zijn. De meest basale mensenrechten, die je als morele conventies kunt beschouwen, veronderstellen immers dat ieder leven evenveel waarde heeft, met andere woorden: dat onze levens net zo belangrijk zijn als de levens van degenen die we proberen te redden. Dal-laire geeft aan dat juist dat hem het meeste dwarszat. Er was sprake van een schrijnend gebrek aan humaniteit.

*'The tens of millions of Rwandese children I met on Rwandan roads deserve and must have nothing less than a chance at life as human being and not as someone's slave, vassal, chattel or expendable pawn.'*²⁵

waarden in concrete situaties, zou gemakkelijk kunnen worden verward met de gevolgethiek. Volgens het pragmatisme is het echter niet zo dat we enkel moeten zoeken naar dat wat we willen en daarom waarderen, maar juist naar een ideaal, dat wat waardevol *zou moeten zijn*. Denk hierbij

bijvoorbeeld aan de meest basale mensenrechten.

We dienen ons dus te distantiëren van puur subjectivisme en eigenbelang. We moeten leren ons gedrag te beheersen en zo nodig aan te passen. In feite komt dit idee dichterbij in de buurt

²⁵ idem.

UNAMIR

De United Nations Assistance Mission for Rwanda (UNAMIR) was een VN vredesmissie onder een klassiek Hoofdstuk VI mandaat, resolutie 872 (1993):

- a) to contribute to the security of the city of Kigali, inter alia, within a weapons-secure area established by the parties in and around the city;
- b) to monitor observance of the cease-fire agreement, which calls for the establishment of cantonment and assembly zones and the demarcation of the new demilitarised zone and other demilitarisation procedures;
- c) to monitor the security situation during the final period of the transitional government's mandate, leading up to the elections;
- d) to assist with mine clearance, primarily through training programmes;
- e) to investigate at the request of the parties, or on its own initiative, instances of alleged non-compliance with the provisions of the Protocol of Agreement on the Integration of the Armed Forces of the Two Parties, and to pursue any such instances with the parties responsible and report thereon as appropriate to the Secretary-General;
- f) to monitor the process of repatriation of Rwandese refugees and resettlement of displaced persons to verify that it is carried out in a safe and orderly manner;
- g) to assist in the coordination of humanitarian assistance activities in conjunction with relief operations;
- h) and to investigate and report on incidents regarding the activities of the gendarmerie and police.

Symbool voor de hele Rwandese tragedie staat voor hem een weesje van een jaar of drie die hij tijdens één van zijn patrouilles langs de weg aantroef. In de *compound* lagen zijn vermoorde familieleden nog in hun hut. Dallaire rent hem achterna en wil hem met alle macht redden uit deze ellende. Op dat moment wordt het kind echter door een RPF-kindsoldaat uit zijn armen getrokken en verdwijnen zij in de bossen.

Het is opvallend dat juist Dallaire, die vandaag de dag nog steeds last heeft van het post traumatische stress syndroom (PTSS), nog kan geloven in de mogelijkheid van humaniteit. Na zoveel ellende meegemaakt te hebben, ooggetuige te zijn geweest van zoveel wreedheden en tegelijkertijd wetende dat de zaken er ook vandaag de dag niet veel beter voor staan, roept hij toch op tot medeleven.

'Vuile handen' zijn onvermijdelijk

Je kan onmogelijk stellen dat Dallaire het goed heeft gedaan of niet. Zoals gezegd: in dergelijke tragische situaties is het onmogelijk om geen vuile handen te maken. Het nadeel van de pragmatische benadering is dat

je juist tijdens tragische dilemma's vaak over onvoldoende informatie over de context beschikt, maar daar toch een zo goed mogelijke inschatting van moet maken. Je zult in een *split-second* een beslissing moeten nemen.

Ethische reflectie vóóraf helpt om je voor te bereiden op dat moment. Het is belangrijk je vooraf bewust te zijn van je eigen normen en waarden.

Op het moment dat Dallaire voor zijn ethische dilemma's stond kon hij niet in een *split-second* de hele situatie overzien. Hij was hier overigens ook niet in getraind of in gevormd.

Wat is de betekenis van onze morele waarden? Van mensenrechten? De uitdaging is om een balans te bewaren tussen de bereidheid om risico's voor anderen te nemen en tegelijkertijd op de juiste wijze voorzichtig te zijn om zo onnodige risico's voor zichzelf te vermijden. De bekwaamheid om deze balans te bereiken zou voort moeten komen uit respect voor de waarde van de gelijkheid van ieder menselijk leven.

Het idee dat er afdoende redenen zijn om aan een regel vast te houden, lijkt zinvoller dan dat die regel absolute geldigheid heeft. Op basis van argumenten zijn we het er binnen een bepaalde gemeenschap over eens dat we te maken hebben met op dat moment aanneembaar geldige regels. Het overtreden van dergelijke geldige regels heeft een grote kans samen te gaan met hoge morele schade.

Dit is precies waar Dallaire zichzelf tekort ziet schieten. Uiteindelijk is hij in 1994 niet in staat geweest duidelijk te maken dat de ene mens niet meer waard kan zijn dan de andere en de internationale gemeenschap ervan te overtuigen dat het daarom noodzakelijk was om in te grijpen.

Conclusie

Bij militaire operaties die worden gekenmerkt door het idee van *conflict resolution* worden militairen ingezet met de missie conflicten op te lossen en de vrede te bewaren, in soms vreemde culturen. Deze missies stel-

RoE

- a. Gebruik van geweld is toegestaan in geval van wettige zelfverdediging.
- b. Gebruik steeds het MINIMAAL noodzakelijk geweld.
- c. Gebruik vuurwapens enkel als laatste hulpmiddel.

Vuren zonder waarschuwing is toegelaten wanneer het niet onmiddellijk beantwoorden van een verrassingsaanval tot gevolg heeft dat: personeel dreigt gedood of zwaar gewond te worden, personen onder bescherming van de UNO dreigen gedood of zwaar gewond te worden of eigendom van de UNO of onder bescherming van de UNO dreigen te worden gestolen, beschadigd of vernietigd.

Oud-UNAMIR-commandant R. Dallaire tijdens een bezoek aan Rwanda

(Foto California Newsreel; collectie NIMH)

het feit dat UNAMIR vrijwel machteloos was. Het mandaat was niet krachtig genoeg, men beschikte over te weinig mankracht en munitie en door een gebrek aan culturele en taal-kundige kennis kon men de situatie niet juist inschatten.

De internationale gemeenschap weigerde bovendien iedere steun. UNAMIR werd hierdoor in een onmogelijke positie gebracht, waar zij vervolgens wel verantwoordelijk voor werd gehouden. Militairen met dergelijke tragische dilemma's op te zadelen is zonder te overdrijven onethisch te noemen.

Op welke (ethische) argumenten baseert Dallaire zijn keuzes? Het idee waar Dallaire in al zijn publicaties steeds op terugkomt – dat de ene mens niet meer waard kan zijn dan de andere, een ideaal waar we naar *zouden moeten streven*, maakt zijn keuze de wapenopslagplaatsen op te rollen begrijpelijk.

Ook de ROE die oproepen tot preventie van misdaden tegen de menselijkheid zijn hier niet mee in strijd. De keuze om de wapenopslagplaatsen op te rollen had Dallaire in principe ook al gemaakt voordat hij de VN op de hoogte stelde.

In feite was het dus vooral opmerkelijk dat Dallaire niet consequent is en er niet voor koos om het verbod dat hij ontvangt uit New York te negeren. Een keuze die niet eenvoudigweg af te doen is door te stellen dat hij anders strafrechtelijk vervolgd zou worden. Wat gebeurde er met de norm waar hij zijn eerdere keuze op baseerde? Bovendien is het maar zeer de vraag of Dallaire daadwerkelijk strafrechtelijk vervolgd zou zijn. Een beter argument is dat Dallaire óók verantwoordelijk was voor *zijn* mensen, hun leven lag immers in zijn handen. Met een enorm tekort aan munitie maakten zij weinig kans het er levend vanaf te brengen.

'Lessons learned'

Het is goed om er op te wijzen dat deze gebeurtenissen 12 jaar geleden speelden en dat er inderdaad *lessons learned* zijn. Duidelijk was dat er een mogelijkheid moest komen om robuuster op te treden. Het Brahimi-rapport, ook wel het *Panel on UN Peace Operations*,²⁶ roept hier inderdaad toe op. De conceptualisering van dit robuustere optreden is helaas ook in het Brahimi-rapport nog niet voldoende helder uitgewerkt.²⁷ Het dilemma, in hoeverre een risico voor de eigen militairen aanvaardbaar is, blijft dus bestaan. Ook onder andere omstandigheden zullen militairen dus met soortgelijke dilemma's te maken kunnen krijgen, óók bij robuustere operaties.

Filosofische reflectie kan duidelijk maken dat er sprake is van een dilemma dat niet opgelost kan worden zonder gevoelens van spijt ten aanzien van de keuze die het onderspit heeft gedolven. Soms zal men gedwongen zijn vuile handen te maken. Als men echter in staat is naar anderen toe duidelijk te maken waarom men voor een bepaalde handeling heeft gekozen, in staat is de situatie te expliciteren, zal men de gekozen handeling gemakkelijker tegenover het eigen geweten én tegenover anderen kunnen rechtvaardigen.

Er bestaan geen trucjes die we kunnen toepassen om in alle moeilijke dilemma's tot een goede oplossing te komen. Bij tragische dilemma's bestaat er per definitie niet één goede oplossing. Wel kunnen wel pogen de van toepassing zijnde morele principes zo goed mogelijk te begrijpen en na te gaan welke handeling het best te verdedigen is.

Eén van de *lessons learned* van Rwanda moet zijn dat we een militaire organisatie nodig hebben die de beperktheid van het menselijk oordeelsvermogen erkent en die waardering opbrengt voor mensen die in de moeilijkste omstandigheden beslissingen moeten en durven nemen.

len militairen van alle rangen voor ethische, soms zelfs tragische dilemma's.

Wanneer men ter plekke een beeld heeft van de slachtoffers en men het gezicht dus niet eenvoudigweg af kan wenden, zijn deze dilemma's soms veel tragischer dan voor de superieuren die 'op afstand' beslissingen maken. Als professional worden militairen geacht hier op een verantwoordelijke wijze mee om te gaan. De vraag hoe dat precies te doen, is niet eenvoudig te beantwoorden. De drama's die zich in Rwanda hebben afgespeeld zijn hier wellicht het beste voorbeeld van.

Context

Het is belangrijk om te benadrukken dat door enkel te redeneren vanuit abstracte theorieën we er niet uit komen. Je verliest de context, de situatie zelf, uit het oog. De tragische dilemma's van Dallaire kwamen vooral voort uit

²⁶ UN Doc. A55/305 en 5/2000/809, 21 augustus 2000.

²⁷ Baarda, Th.A., van Iersel, A.H.M., 'The Uneasy Relationship between Conscience and Military Law: The Brahimi Report's Unsolved Dilemma', in *International Peacekeeping*, vol. 9, no. 3, 2002, p. 25-50.